

Először a közérdek, azután a magánérdek

Az antropológusok számos olyan társadalmi jelenségre hívták fel a figyelmet, amelyek bár vegyített formában csak a törzsi társadalmakban léteznek, de elmélyültebb kutatásokkal a „civilizált” világban is kimutathatók. Így vált lehetővé azoknak a szokásoknak, konvencióknak, tabuknak, rítusoknak, azoknak a szimbolikus rendszereknek, folklorisztikus kultúráknak a feltárása, amelyek e társadalmak életében jelen vannak, betöltik szabályozó és szervező szerepüket, újratermelődnek, új funkciót kapnak minden modernizációs, technikai, társadalmi alakulás után.

Az antropológiai nézőpont egyik lényeges kiindulópontja az, hogy a mezőgazdálkodást folytató Európában a gazdasági élet formái a legutóbbi időkig nem sokban különböznek attól, amilyenek már pár ezer évvel korábban is voltak, az eke bevezetése után. A civilizáció fejlődése főleg politikai és intellektuális, szellemi természetű volt. Ily módon vált lehetővé „lepárolni” néhány olyan társadalmi-gazdasági jelenséget (társadalmat strukturáló elemet), amelyek megejtő szabályszerűséggel szinte minden civilizációban jelentkeznek. Az egyik neves gazdaságantropológus írja, hogy az ember természetes adottságai figyelemre méltó állandósággal jelennek meg újból és újból valamennyi földrajzi hely és valamennyi kor társadalmában; és kiderül, hogy az emberi társadalom fennmaradásának szükséges feltételei változatlanul mindig ugyanazok. Ezt — az első látásra eléggé meglepő — kijelentést egy sor gazdasági életből vett jelenségpárhuzammal példázza. Egy ilyen gazdasági életet szabályozó intézményt véltünk mi is felfedezni a kalákában. Ahhoz, hogy jobban megértsük gondolatmenetünket, ki kell térjünk annak a közösségnek a rövid jellemzésére, amely ki-termelte a társaságban végzett munkák eme szabályozó intézményét. Az emberi civilizációk történetében két típusú gazdálkodási formát különítünk el. A nem-piacelvű gazdaságokban a közösség tagjai nem úgy cselekszenek, hogy az anyagi javak birtoklásával kapcsolatos egyéni érdekeiket óvják, hanem oly módon, hogy társadalmi helyzetüket, társadalmi jogait, társadalmi javait megóvják. Ezzel szemben a piacelvű gazdaságban a közösség tagjai pusztán a nyereség, a tisztán gazdasági érdek jegyében szervezik meg társadalmi cselekvéseiket.

A nem-piacelvű gazdaságokban tisztán gazdasági célokat követő munka nem is létezik, hisz csak az a cselekvés értékes közösségileg, amely az egyén társadalmi presztízsét is erősíti. A munka közösségileg szabályozott, közösségileg előirt. Itt fontosnak tartjuk kitérni a közösségi ellenőrzés egyik vonatkozására. Néprajzi irodalmunkban eléggé elterjedt az a nézet, miszerint a tradi-

cionális faluközösségek tagjainak életét minden síkon a közösség ellenőrizte. Ez nyilván így is van, azzal a megszorítással, hogy ez a kollektív ellenőrzés nem minden esetben és nem minden egyénre egyforma erősséggel hatott, még a legkisebb közösségekben sem. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy minden faluközösség egyének, egymástól különböző szubjektumok összessége, s nem egy amorf, arctalan tömeg, amely teljes egészében a közösség szabályozó cselekvéseinek veti alá magát. Másrészt a közösségi szabályozás nem egy „felülről jövő” törvényrendszer alapján történt, hanem a közösség akaratát tükrözte. Elég, ha ebben a vonatkozásban a székely falutörvényeket említjük, összeállításukkor a faluközösség minden egyes rétege képviseltette magát, a nemességtől az uradalmi jobbágyokig.

Ezekben a tradicionális faluközösségekben, (amelyekre nálunk a legjobb példák talán éppen a székely falvak, hisz jogszokásaik egészen a húszadik századig fennmaradtak) a közösség tagjai közötti viszony nagyrészt a mellérendeltségen alapult. A külső szabályozó erők ritkán szóltak bele a „falu dolgába”, s ez a viszonylagos függetlenség tette lehetővé azt, hogy a munka megszervezése egybeessen legtöbb esetben a munka szabályozásával.

Ha szemügyre vesszük az előbb leírt faluközösségek társasmunka rendszerét, két nagy csoportot különíthetünk el. Egyfelől vannak azok a munkák, amelyet a közösség választott vezetői (falubíró, hitesek) rendeltek el, amilyenek a különböző közmunkák, (útépítés, legelőtakarítás stb.), másfelől egy nagyon gazdag kalákarendszer, amelyet az íratlan jogszokás szabályozott.

A közmunkákat a közérdek szabta meg, szervezésük (emberek összehívása, feladatok kiosztása stb.) az erre választottak feladata volt. Ebben a vonatkozásban említünk egy 1867-es adatot Csíkból: „A tavaszi vetés és más munkák tekintetéből. Ezen kötelesség teljesítését halasztani nem lehet, mert el(ő)-ször közérdek, az után a magánérdek.”

A kalákamunkák rendszere nagyon fejlett volt, s bennük a gazdasági cselekvések szorosán összefüggtek a rituális cselekvésekkel. A technikai és rituális cselekvések célja az újratermelés volt: a közösség fennmaradását biztosító javak termelése elválaszthatatlan egységben állt a csoportot összetartó kapcsolatok, értékek újratermelésével. A gazdaság és ethosz kölcsönös összefüggése mélyen gyökerező: a számolás csak akkor fogadható el, ha alárendelődik a méltányosság érzésének, amely inkább az egyenlőség érvényesítésére kényes becsületérzésben gyökerezik, mintsem a racionális tudatban. Ellentétben a hitelezőkkel, a kalákában, a barátságos megállapodások esetében nincs más garancia, mint a jó-

hiszemőség. A jövőre vonatkozó biztosítékot nem a gazdaság nyújtja, hanem az, aki azzal rendelkezik. Ezt a garanciát nemcsak a kölcsönös tapasztalat adja, hanem főként a feleket egymáshoz kapcsoló objektív viszony. Ez viszont a megállapodás jövőjét jobban szavatolja, mint a hitel rögzített jogszabálya.

Munkát szabályozó intézményként a kaláka olyan típusú társadalomban alakult ki, amelyben a család, a közösség vagyona nemcsak a föld és a termelőeszközök tartoznak bele, hanem úgyszólván a rokonság és a barátok is, a kapcsolatok épségben megőrzendő és rendszeresen ápolandó hálózata: elkötelezettségek és becsületbeli adósságok örökölt szövevénye, egymást követő nemzedékek során felhalmozott jogok és kötelezettségek tőkéje. Ez ugyanis hatékonyan mozgósítható, valahányszor rendkívüli helyzetek szakítják meg a mindennapok rutinját.

A Bourdieu által „szimbolikus tőkének“ nevezett csoportösszetartó erő a becsület és presztízs tőkéje; „felhalmozhatósága“ teszi lehetővé, hogy a közösség, akárhányszor szüksége van rá, hatékonyan mozgósítsa tagjait céljai érdekében. Az ilyenfajta tőke igen könnyen visszaalakítható gazdasági tőkévé, s a felhalmozás legértékesebb formája egy olyan társadalomban, ahol az éghajlat kérlelhetetlensége, a katonáskodásból adódó időhiány közösségi munkát igényelt. Az ilyen kötelezettségi kapcsolatokra épülő csoport birtokba vétele, a presztízssakkumulálás, kintartó munkát feltételez, ami nélkülözhetetlen a kapcsolatok kiegészítésében és fenntartásában. Anyagi és szimbolikus beruházásokat igényel, amelyek közül az idővel való megajándékozás vagyis a látogatások sokasága legértékesebbek közé tartozik

A szimbolikus tőke tehát egyfajta hitel, előleg, amit a csoport adhat azoknak, akik a legtöbb anyagi és szimbolikus biztosítékot nyújtják ehhez. A „hitelezett“ presztízs legfontosabb vonása az, hogy tudomásul vett, de nem elemzett erőkon alapul. Az adós akkor is megvédheti vagy megújíthatja „hitelét”, ha ennek belső, gazdasági alapja már el is tűnt, amennyiben továbbra is figyelembe tudja venni az érzelmileg értékes mozzanatokot s nem szakítja meg a közösséggel folytatott szimbolikus cselekvések kötelező sorát. A megsegítés módozatát, gyakoriságát tehát a közösség szabályozza, s a jogszokások ellen vétőket kérlelhetetlenül kizárja a kalákamunkákból.

Ha a kérdés etnológiai dimenzióját vizsgáljuk, meglehetősen sok adatra bukkanunk, ami a társasmunka-rendszer előfordulását il-

leti. A kaláka nemcsak a természeti népek-nél fordul elő, de a középkorban egész Európában jellemző volt. „Ha valamely család munkája nem elég — írja Emile de Laveley —, segítségül hívja a szomszédokat, amint ez a déli szlávok házközösségeiben is így történik. Westfáliában, Nassauban, Hessenben a lakosok a falu terén gyűlnek össze, a lenfejtés céljából. A fiatal leányok virágokkal díszítik az ifjú legényeket; vidám dalok hozzáuk rezgésbe a szíveket, s ősi szokás szerint közös lakomát tartanak. Ugyanígy történik a bab- és gyümölcsszedéskor, gyapjúnyírás-kor. Ha valamelyik falubeli házat vagy csűr-t épít, ingyen vagy olcsón kapja a községtől a fát; a többi lakosok segítenek neki a fát behordani, maguk és jószáguk kosztján kívül egyebet nem kívánnak. Nem emlékeztet-e ez a régi peruiak ama szokására, hogy házat

építenek az új párnak? Sváb-földön még lakodalmi ajándékot is kap a fiatal pár a közösség lakóitól: mindenki tehetsége szerint ad, abban a reményben, hogy adódó alkalommal majd visszaszolgáltatják. Sachsenhausenben — Frankfurt külvárosában — ha valamely kertészember beteg lesz, a többiek vasárnap reggel egyesülten munkálják meg a földet.

A szlávoknál, az egy faluban lakó házközösségek mindig szívesen segítik egymást. Ha sürgős munkát kell elvégezni, több család egyesült erővel, gyorsan végrehajtja s aztán mulatságot csinálnak, este népdalokat énekelnek a guzla hangja mellett, s a gyepen a nagy tölgyek alatt táncolnak.“

A kaláka a finnség körében is ismert, talkootnak hívják. Minden vidéken szokás volt, hogy a nagyobb munkához, amelyhez a tanya saját munkaereje nem volt elegendő,

vagy amely nagyon sürgős volt, szomszédokat és rokonokat hívtak segíteni. A talkootmunka önkéntes segítség volt, fizetség nélkül csinálták, a résztvevőket jó étellel és itallal kínálták meg, s a munka után legtöbbször táncot rendeztek.

Az idézett példák, gondoljuk, elégségesek annak bizonyítására, hogy a közösség által szervezett-szabályozott társasmunkák nemcsak egyes közösségek sajátjai voltak, de a társadalmiasulás egyik alaptényezőjeként mindenütt léteztek.

Hogy még nyilvánvalóbb legyen állításunk, hadd említsünk meg egy — véleményünk szerint nagyon érdekes — párhuzamosságot, amely két — időben és térben nagyon távol álló — közösségben létezett, de olyannyira hasonló, hogy a rituális cselekvések sora is egyezik.

Gyűjtéseink során Csíkszenttamáson jegeztük fel a szapuló rakást. Ez a kalákaforma szigorúan asszonyi társasmunka volt, célja a télen, illetve nyáron leszennyült ruha vagy a kender kimosása. Minden háznál arra törekedtek, hogy a férfiaknak legyen legalább 25—30 ingük, de volt olyan is, hogy 50 ing volt eltéve a padba. A nagymosást ősszel és tavasszal végezték, s ilyenkor a szomszédok szennyését is kimosták. Adatközlőnk így idézzük: „Elévettük a nagy kádot, s a ruhát béáztattuk. A hammat megfórtottuk, belétettük a kádba, s a ruhát akkor megvacskoltuk, s beléraktuk. Főztük s fórtottuk. S akkor másnap mósóhelyet csináltunk az Olton, jó nagy széjjeset. S akkor egy csomó asszont ésszegyűtöttünk, kiültünk, s a ruhát megcsúlykoltuk. Beszélgettünk s viccélődtünk, me akkor hamarabb telt. S ha egy ember (ti. férfi) odajött, azt az asszonyok megfogták, kivált mikor a fonalat forralták, s hogy jól járó legyen a szövő, hát lepcségtették, met egy kicsit ittak: — Gyerünk ide komámuram! »Mégsozték« az embereket. Megfogták, az egyik lábát, másik a dörökát, s ütték a földhöz az embernek a fenekit. „Béjött egy férfi, vagy több és, de úgy félték, hogy má futottak és el. Egyik asszon a dörökát fogta még, a másik a lábától, s énekelték: — Én nyüstöm, én bordám, jó nagyokat nyíjjál, hogy jól verhessük... S a férfinak a fenekit vertük oda. Asztán mēnekült az asszonyok keziről ahogy tudott, met nem csak éccēr vertük még, hanem többször és.“

A csíkszentmártoni asszonyok cselek véses kalákája nagyban hasonlít a Yauszához, a Trombriand-szigeti asszonyok orgiasztikus támadásához, amit Malinowski ír le: „A Trombriand-szigetek minden körzetén megvan az a gazdasági szokás, hogy a nők közösségi munkáját veszik igénybe az ültetvények gyomlásánál. Minthogy ez unalmas, monoton tevékenység, mely kevés ügyességet és figyelmet kíván, s legjobban a csevegés és társaság élénkítheti, az asszonyok együtt dolgoznak, ültetvényről ültetvényre haladva, míg a falu mindegyik telkét ki nem gyomlálták. Mint mindegyik kizárólag női foglalkozásnál, illetlen dolog, ha egy férfi munka közben közeledik hozzájuk, vagy figyelmet fordít rájuk. Ez a közös gyomlás sajátos kiváltságot ad a résztvevőknek. Ha férfit pillantanak meg, a szokás felhatalmazza őket, hogy megtámadják őt, s ezt a jogot minden adat szerint lelkesen, energikusan gyakorolják. A férfi szabad zsákmánya az asszonyoknak mindenben...“

A kaláka — mint közösségi munkát szabályozó intézmény — csak olyan típusú közösségekben létezhetett, amelyben a munka „érthető“ volt, s a barátság, az igazság értelmet adott az emberek életének. A kisközösségek újraalakítása századvégünk nagy problémájává vált. Ám ez csak ott valósulhat meg, ahol e törekvés a közösséget alkotó emberek érdekeinek és céljainak megfelelő életmódon alapul, s aminek „mértékegysége“ az értő és érző egyén.

HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN